

TUR147 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SES BİLGİSİ

(3. HAFTA)

AÇIK VE KAPALI ÜNLÜLER

Ünlülerin açıklık dereceleri onların genişlik ve darlık derecelerine bağlıdır. Yani bir ünlünün açıklığı denince, onun, teşekkülü sırasında dişler arasındaki durumu kastedilir. Buna göre, ses yolu her hangi bir daralma veya kapanmaya uğramadan, dil aşağı bir konumda ve ağız açık iken oluşan ünlüler “**açık ünlüler**”dir. Bunlar da **/a/ /e/ /o/ /ö/** ünlüleridir Bu ünlülerin de en açığı **/a/ /e/**dir. Ses yolunda bir kapanma ve daralma sonucunda oluşan ünlülere ise **kapalı ünlü** denir. Bunlar, **/ı/ /i/ /u/ /ü/** ünlüleridir kapalı ünlülerde dil yuvarlak durumdadır ve ağız az açılır. Buna göre ünlüleri açıklık derecelerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1. /a/
2. /e/, /ö/, /o/
3. /u/, /ü/
4. /ı/, /i/

Bu derecelendirmeden dilimizde en açık ünlünün /a/, en kapalı ünlünün de /ı/ olduğu görülmektedir.

İnce /a/ Ünlüsü

Yazı dilimizde bazı Arapça sözcüklerde görülen ve *a* ile *e* arasında teşekkül eden bir çeşit ince *a* ünlüsü daha vardır. *Harf, dikkat, seyahat, sıhhat, hakikat, şefkat, lügat, saat* sözcüklerinde görülen *a* ünlüsü gibi. Bu ses, incelmış ve *e*'ye yaklaşmış olduğundan, bu sözcüklere ekler getirilirken eklerin ince ünlülü olanları, ince sıradan ünlü taşıyanları tercih edilmektedir: *sıhhat-injz, dikkat-siz, seyahat-ten, harf-in, harp-te, hakikat-ini, lügat-çilik, şefkat-li* gibi. Ancak söyleyişinde özel bir gayret gösterilmediği zaman bu ince *a*'lar Türkçedeki normal *a* ünlüsüne dönmektedir. Bu da dilimizde ince *a* ünlüsü taşıyan sözcüklerin yabancı asıllı olduklarını göstermektedir.

Uzun Ünlü

Ünlüler, ses yolunda rahat bir biçimde oluştukları için istenilen uzunlukta söylenebilirler. Bu bakımdan bazı dillerde bir ünlünün uzunluk-kısalık bakımından birden fazla şekli bulunabilir.

Boğumlanma süresi normal bir ünlününkinden daha uzun olan ünlüye “*uzun ünlü*” adı verilir. Türkiye Türkçesindeki ünlüler hep normal uzunluktadır. Yazı dilimizde uzun ünlü yoktur.

Dağ>da:, ağabey>a:bi, iyi>i:, çiğ>çi:, yağmur>ya:mur, sağ>sa:

Günümüzde uzun ünlü Türkçe *yād el* sözündeki *yād* ve *yarın*, *vâr* kelimelerinde hâlâ hissedilmektedir.

Türkiye Türkçesinde karşılaşılan uzun ünlüler, dilimize girmiş olan alıntı/yabancı sözcüklerde görülmektedir. Bunlardan kapalı son hecede görülen uzunluklar genellikle kısa söylenirler: hayat, hayal, kemal, vicdan, mahzun, teşvik gibi. Ancak açık hecelerdeki uzunluklar, çoğu zaman yazıda gösterilmemekle birlikte söyleyişte korunmaktadırlar: alim /a:lim/, /şi:ve, arıza /a:rıza/, vefa /vefa:, beraber /bera:ber gibi. Son heceleri kapalı olan sözcükler de ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında, kapalı hece, açık hece durumuna geldiğinden, buradaki uzunluklar da çoğu zaman söyleyişte belirtilir: *hayat-ım*.

Ünsüzler

Ağız kanalında ve diğer ses organlarında bir engelleme, daralma veya kapanmayla ve bir ünlü yardımıyla çıkarılan seslere **ünsüz** denir. Ölçünlü Türkçede alfabede gösterilen yirmi bir ünsüz vardır: /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/.

Ünsüzler ses yolundaki boğumlanma noktalarına göre **dudak**, **diş**, **damak** ve **gırtlak ünsüzleri**; boğumlanma sırasında ses yolunun kapanma veya daralma durumuna göre **patlamalı**, **sızıcı ünsüzler**; ses tellerinin ton verip vermemesine göre de **tonlu** ve **tonsuz ünsüzler** olarak sınıflandırılır. Boğumlanma sırasında geniz yolunun da devreye girdiği ünsüzler **geniz ünsüzleridir**. Diğerlerine oranla daha bol ses veren ünsüzler, **akıcı ünsüzler** adını alır.

Boğumlanma Noktalarına Göre Ünsüzler

Dudak Ünsüzleri

Her iki dudağın birbirine ya da alt dudağın üst dişlere dokunması veya yaklaşması ile boğumlanan ünsüzlere **dudak ünsüzleri** denir: /b/, /f/, /m/, /p/, /v/. Bunlardan /b/, /p/, /m/ dudak dudak yani **çift-dudak**; /f/, /v/ **diş-dudak** ünsüzleri adını alır.

Diş Ünsüzleri

Dil ucunun veya dil tacının üst dişlere, diş etine veya diş eti-damak sınırına dokunması veya yaklaşması ile boğumlanan ünsüzlere **diş ünsüzleri** denir: /d/, /t/, /c/, /ç/, /j/, /ş/, /z/, /s/, /n/, /l/, /r/.

Bu ünsüzler boğumlama noktasındaki küçük ayrılıklara göre kendi içlerinde de sınıflandırılır: /d/, /t/, /z/, /s/, /n/, /r/ diş-dişeti noktalarında boğumlandıkları için bunlara **asıl diş ünsüzleri** denir. /c/, /ç/, /j/, /l/, /ş/ ise diş eti-damak noktasında boğumlandıkları için **diş-eti ünsüzleri** olarak adlandırılır.

Damak Ünsüzleri

Dil sırtının tümseklenip ön veya art damağa yaklaşması veya dokunması ile çıkarılan ünsüzlere **damak ünsüzleri** denir: *kuzu, kelebek, kaygı, sezmek, yoğurt, yiğit, deñiz, soñ, yeşil* kelimelerindeki /k/, /k/, /ğ/, /g/, /ğ/, /ñ/ ve /y/ ünsüzleri gibi.

Bunlardan /k/, /g/, /y/ dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında boğumlandıkları için **ön damak ünsüzleri**; /k/, /ğ/ ünsüzleri de dil sırtının arka tarafı ile art damak arasındaki bölgede boğumlandıkları için **art damak ünsüzleri** adlarını alırlar.

Gırtlak Ünsüzleri

Ses tellerinin soluk alma durumuna oranla birbirlerine daha çok yaklaşarak veya dokunarak meydana getirdiği ünsüzlere **gırtlak ünsüzü** denir. Türkçede gırtlak ünsüzü olarak yalnızca /h/ sesi vardır.

Boğumlanma Tarzlarına Göre Ünsüzler

Patlamalı Ünsüzler: Ses yolunun bir noktada kapanması ve ciğerlerden gelen havanın, önüne çıkan engele çarparak bir patlamayla birlikte engeli açmasıyla oluşan ünsüzlere **patlamalı ünsüz** denir: /b/, /p/, /c/, /ç/, /d/, /t/, /g/, /k/. Patlamalı ünsüzler bir anda sönen bir ses verirler; sürekli şekilde çıkarılmazlar. Bu yüzden bunlara **süreksiz ünsüzler** de denir.

Sızıcı Ünsüzler

Ses yolunun çeşitli yerlerinde oluşan bir daralma sonunda sürtünerek veya sızarak çıkarılan ünsüzlere **sızıcı ünsüz** denir: /f/, /ğ/, /h/, /j/, /l/, /m/, /n/, /r/, /s/, /ş/, /v/, /y/, /z/. Soluk akımını sürdürerek sızıcı ünsüzleri, tıpkı ünlüler gibi, kesintisiz bir akışla, sürekli bir şekilde uzatabiliriz. Bundan dolayı bunlara **sürekli ünsüzler** adı da verilir.

Ton Alıp Almamalarına Göre Ünsüzler

Tonlu Ünsüzler: Akciğerlerden gelen havanın, ses tellerini titreştirip ton olarak boğumlanmasıyla oluşan ünsüzlere **tonlu ünsüzler** denir: /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /l/, /m/, /n/, /r/, /v/, /y/, /z/.

Tonsuz Ünsüzler: Akciğerlerden gelen havanın ses tellerinde titreşime uğramadan ve ton almadan bir fisiltı veya gürültü biçiminde boğumlanması ile oluşan ünsüzlere **tonsuz ünsüz** denir: /ç/, /f/, /h/, /k/, /p/, /s/, /ş/, /t/.

Tonsuz ünsüzlerin tonlular arasında birer karşılıkları vardır. Bu durum onların boğumlanma noktalarının aynı yerde olması ile ilgilidir.

Tonlu : /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /v/, /z/

Tonsuz : /p/, /ç/, /t/, /k/, /h/, /ş/, /f/, /s/

/ğ/, /h/, /l/, /m/, /n/, /r/, /y/ tonlu ünsüzlerinin ise tonsuz karşılıkları yoktur.

Duyulurluklarına Göre Ünsüzler

Akıcı Ünsüzler: Dudakların birbirine, dişlerin alt dudağa, dil ucunun dişlere veya damağa dokunuşu sırasında, akciğerlerden gelen havanın ağız boşluğunun daralan noktalarından veya burun yolundan akarak çıkarılması ile oluşan bol sesli ünsüzlere **akıcı ünsüz** denir: /l/, /r/, /y/, /m/, /n/.

Katı Ünsüzler

Boğumlanmalarında daha fazla daralma ve kapanma olan ünsüzler **katı ünsüzler** olarak anılırlar. Akıcı ünsüzlerin dışında kalan ünsüzler katı ünsüzlerdir.

	Ötümlü			Ötümsüz	
	sürekli		süreksiz	sürekli	süreksiz
	akıcı	sızıcı	patlayıcı	sızıcı	patlayıcı
çift-dudak	m		b		p
diş-dudak		v		f	
diş	n	z	d	s	t
diş-damak		j	c	ş	ç
ön damak	l		g		k
art damak	ı	ğ	g		k
gırtlak				h	
çarpmalı	r				
yarı ünlü	y				